

Herman Diels in Walther Kranz, izd. *Fragmenti predsokratikov*. 3. zv. Uredil in uvodno besedo napisal Gorazd Kocijančič. Prevod Dašo Benko, Živa Borak, Jan Ciglenečki, Ignacija J. Fridl, Martin Horvat, Gorazd Kocijančič, David Movrin, Boris Vezjak, Sonja Weiss, Franci Zore. Imensko in krajevno kazalo Živa Borak in Lucijan Bratuš. Bibliografija Bogoljub Šijaković. Knjižna zbirka Koda. Ljubljana: Študentska založba, 2012. [XL + 2290 = 2330 str.]

Recenzija te knjige zajema tri točke: zgradbo zbirke, vprašanje izvora filozofije in začetka metafizike ter pogled na nov prevod.

Fragmenti predsokratikov, izvirni naslov *Die Fragmente der Vorsokratiker: Griechisch und Deutsch*, je dvojezična izdaja fragmentov zgodnjegrških filozofov, katerih dela se – z izjemo nekaj Gorgiasovih govorov – niso ohranila. Fragmente je zbral in prevedel Hermann Diels. Prva izdaja je izšla l. 1903 Berlinu pri založbi We-

idmannsche Buchhandlung. Čeprav je Diels želel, da bi bila zbirka podlaga predavanjem o grški filozofiji, je knjiga hitro postala kanonična za nadaljnje izdaje grških besedil in tudi popularna, ker je vsebovala prevode in je bila zato dostopna tudi nefilologom.

Na začetku Dielsove priprave zbirke fragmentov predsokratikov je njegovo delo *Doxographi Graeci* (1879), v katerem si je pridobil pregled čez pričevanja o grški filozofiji. Pobudo za tako zbirko mu je dal leta 1880 Hermann Usener, načrt za kritično in celovito izdajo predsokratikov pa je Diels prvič napovedal v predgovoru k izdaji Simplikijevega *Komentarja k Aristotelovi Fiziki*, kjer v paragrafu *Fragmenta antiquorum philosophorum* pravi: »*In fragmentis philosophorum recensendis non id egi ut ad scriptorum ipsorum quam proxime accederem verba (id quod in eius generis scriptoribus non nullos fecisse video) sed eam tantum modo formam accurate repraesentare studui, quam Simplicius in commentaria sua retulisse videtur.*« (»Pri pregledovanju filozofskih fragmentov nisem gledal na to, da bi čim bliže pristopil k besedam samih piscev – kar vidim, da so nekateri napravili pri tovrstnih piscih –, temveč sem skušal skrbno prikazati samo tisto obliko, za katero se zdi, da jo je Simplicij vnesel v svoje komentarje.«) In v opombi dodaja: »*Hoc officium explendum est ei qui edendos ipsos scriptores sibi proponit. Velut nobis in animo est Philosophorum ante Socratem reliquias recensere, quam syllogem eos expectare iubemus, quibus nostra adnotatio consulto brevior*

non satisfecerit.» («To dolžnost mora izpolniti tisti, ki se je odločil izdajati same pisce. Kakor imamo tudi mi v mislih pregledati ohranjene odlomke filozofov pred Sokratom in naročamo, da to zbirko pričakujejo tisti, katerim naša precej kratka opomba ne bo zadoščala.»)¹

Z izdajo Simplikija je imel pregled nad najpomembnejšimi izvirnimi citati. Dielsa je nato leta 1894 Wilamowitz pridobil za sodelovanje pri izdajateljskem programu *Poetarum Philosophorum Fragmenta*. Od tega je l. 1897 izdal obsežno monografijo Parmenida s prevodom fragmentov (1897), *Fragmenti pesnikov filozofov* pa so izšli v Berlinu 1901. V tej knjigi so objavljeni tudi verzi Ksenofana, Parmenida in Empedokla, prezentirani z razdelitvami fragmentov na pričevanja in na avtentična besedila, to je na skupino A (Pričevanja o življenju in nauku) in na skupino B (Avtentični fragmenti). S tem je bil pripravljen način ureditve odlomkov v *Fragmentih predsokratikov*. Prav tako l. 1901 je izšla posebna izdaja Heraklita, označena kot »poskusni odtis« in »skušnja predsokratikov«. Pri zbiranju fragmentov si je prizadeval vsakega filozofa predstaviti kot posameznika in ne kot pripadnika neke šole – to je v skladu z Diltheyevim dojemanjem književnosti in filozofije. Gradivo, s katerim se je srečeval, je štel za »neskončen kup«, dokončevanje dela je štel za »pasijonsko cesto«, po kateri se je s težavo vlekel.

Menil je tudi, da se moramo ob predsokratikih že vnaprej odpovedati pretenziji »popolne natančnosti« (ibid., VI).

Prva izdaja je obsegala eno knjigo, druga izdaja 1906-1907-1910 je obsegala dva zvezka, s tem da je paginacija obeh zvezkov tekoča za fragmente. Posebej težavni sta se mu zdeli poglavji o pitagorejcih in o Demokritu. Drugi zvezek je izšel v dveh zvezkih, v dveh polovicah, in sicer so bili v 1. polovici fragmenti, 2. polovica pa je bil *Indeks besed*, ki ga je sestavil Walther Kranz, potem ko je imel v letih 1907-1909 Weidmannovo štipendijo za to delo. Vzorec za ta indeks je *Index verborum* (136 strani) v Dielsovi knjigi *Doxographi Graeci*. Že dve leti kasneje, l. 1912, je sledila nespremenjena 3. izdaja *Predsokratikov*. Diels je uredil tudi še 4. izdajo l. 1922, pri kateri je z nekaj dodatki sodeloval tudi Walter Kranz. V predgovoru, ki ga je dokončal na dan lastne smrti, je Diels zapisal, da ni možna popolna izdaja predsokratikov: »Da bo postalo možno, da bi to delo mogli v neki prihodnji peti izdaji predložiti v udobnejši in popolnejši podobi, si komaj drznem nadejati« (zv. I, str. VII).

Po Dielsovi smrti 1922 in od pete izdaje v letu 1934 je izdajanje zbirke fragmentov prevzel njegov učenec W. Kranz. V letih 1951-1952 je izšla izboljšana šesta izdaja. Vrstile so se nove izdaje, vse do dvanajste, ki je izšla v Dublinu l. 1967 in ki se od takrat nespremenjena ponatiskuje. Ta izdaja obsega tri knjige: dve knjigi fragmentov in dodatna knjiga, ki obsega »Indeks besed« (Kranz) ter register

1 *Simplicii in Aristotelis Physicorum libros quattuor priores Commentaria*, ed. H. (Berlin: G. Reimer, 1982), IX. Latinsko besedilo prevedel Martin Benedik.

imen in register pasusov, ki popisuje vir citata (Diels). Celotno delo obsega skupaj 1620 strani.

Ta *sylloge* je bila podlaga slovenske dvojezične izdaje, ki pa se v nekaterih pogledih opira na italijansko izdajo *I Presocratici, Prima traduzione integrale con testi originali a fronte delle testimonianze e dei frammenti nella raccolta di Hermann Diels e Walter Kranz*, ki jo je uredil Giovanni Reale leta 2006 za založbo Bompiani v Milanu. Slovenska izdaja prevzema celotno besedilo 1. in 2. zvezka Dielsove izdaje. Iz 3. zvezka je prevzeto imensko in krajevno kazalo. Slovenska izdaja prinaša še seznam citiranih avtorjev, latinske naslove njihovih del in slovenske prevode teh naslovov. Vendar pa slovenska izdaja nima registra pasusov, ki ga ohranja italijanska izdaja; tega nima niti hrvaška izdaja.

Ureditev odlomkov. Po prvem načrtu je Dielsova zbirka obsegala samo filozofe od Talesa do Demokrita, skupaj 65 poglavij. Nato je sledil dodatek, *Anhang*, s štirimi poglavji: 1. »Kozmološko pesništvo«, 2. »Astrološko pesništvo«, 3. »Kozmološka proza« in 4. »Starejša sofistika«. V predgovoru k 4. izdaji je Diels izrazil željo, da bi zaporedje poglavij spremenil v skladu s kronološkim zaporedjem tako, »da bi teologi, kozmologi in gnomologi nastopili na vrhu in da bi nekoliko dopolnjeni sofisti tvorili zaključek« (zv. I, str. VII). Ta načrt je uresničil Kranz v 5. (6.) izdaji. Zaradi tega imajo vsa imena avtorjev dvojne številke, npr. »11 [1] Tales«: to pomeni, da je bil prej Tales na prvem mestu v zbirki, sedaj pa v 11. poglavju. Po

sedanji ureditvi so v 1. poglavju fragmenti Orfeja 1.[66], kar pomeni, da so bili fragmenti Orfeja v prvih štirih izdajah navedeni v 66. poglavju. V ozadju teh premešcanj so bili tudi kronološki pomisleki.

Fragmenti so sedaj razvrščeni v različno obsežnih 90 poglavjih, vsako je namenjeno eni osebi, z nekaj izjemami: poglavji 89 in 90 imata dve besedili anonimnih sofistov, poglavja 10 (sedem modrih), 19, 39, 42, 46 in 53–56 obsegajo dva ali več avtorjev. V celotni zbirki nastopa preko 400 imen pesnikov, filozofov in sofistov (zv. I, str. V), iz Jamblihovega *Življenjepisa Pitagore* pa je naštetih 217 imen pitagorejcev (DK 59).

Bistvena za zbirko je razporeditev fragmentov v dve skupini, A in B, za kateri velja:

- skupina A (doksografska poročila o življenju in nauku ali o življenju in spisih), pogosto imenovana kar »pričevanja«, obsega skupaj 1301 fragmentov;
- skupina B (samolastni fragmenti), pri katerih se večkrat dodaja oznake »dvojlivo«, »neprično«, obsega skupaj 1336 fragmentov. Pri razvrščanju fragmentov posameznih avtorjev je bil Diels prisiljen uporabiti navajanje po abecednem redu avtorjev;
- poleg skupin A in B nastopa pri nekaterih avtorjih še skupina C, ki je približno definirana kot »Imitacije« (zv. I, str. VII) in obsega skupaj 30 odlomkov.

Skupaj je torej zbranih 2667 odlomkov. Kakor je pripomnil Diels v predgovoru k 2. izdaji l. 1906, bi morali biti pod B zajeti vsi pristni fra-

gmenti, pri čemer se zelo omejuje pri prevzemanju lem (*lemmata*) citatov, da ne bi zbirka prenehala biti priročnik. Pri doksografskih poročilih in imitacijah se je zdel ožji izbor samoumeven glede na priročniško naravo zbirke.

Pri branju odlomkov iz skupine A oziroma doksografije, ki obsega več kot polovico vsega besedila, Diels poudari, da je odsek »nauki« v doksografskem gradivu razvrščen po tematiki, ki jo je razdelil Teofrast v knjigi *Nazori fizikov* (Φυσικῶν δόξαι) in sicer: 1. principi, 2. bog, 3. kozmos, 4. meteorji, 5. psihologija, 6. fiziologija. Teh šest tem je treba upoštevati pri branju pričevanj za tiste predsokratike, pri katerih je pričevanj veliko. V tem naštevanju je očitno pristop pozitivizma in mehničnega materializma 19. stoletja, za katerega je bila fiziologija ključna znanost. Poenostavljena »materialistična« interpretacija predsokratikov, ki jo nekatere zadnje razprave očitajo Aristotelu kot črnemu Petru pačenja predsokratikov, je predvsem delo Dielsovega časa samega. Dokazov za to je več kot preveč. Prav tako je v izboru fragmentov predsokratikov opazen Dielsov interes za zgodovino znanosti in tehnike; ali kakor pravi Diels sam: »Krog filozofije je v antičnem smislu kar je mogoče široko povlečen, tako da so bile upoštevane tudi eksaktne znanosti, posebno matematika«. ² Ker je 1901 pri isti založbi Max Wellmann izdal *Zbirko fragmentov grških zdravnikov, Fragmentsammlung der griechischen Ärzte*, je medicina, ki po Dielsovih

besedah »pravzaprav tudi spada v ta okvir«, samo toliko povzeta, »kolikor se direktno nahaja v svežnju s staro fiziologijo« (zv. I, str. V).

Slovenska izdaja prinaša še nekaj dopolnil:

- poglavju 58 (Pitagorejska šola) je dodan daljši fragment (b), ki nosi številko 58 C 51 (str. 492-95);
- dodani so fragmenți orfikov »Orfični lističi in koščene tablice« in »Derveni papirus«;
- dodani so »Strasbourški fragmenti« Empedokla in »Florentinske sholiže«.

Dodanih je torej 51 dokumentov, v celoti pa je natisnjenih 2719 (2667 + 1 + 51) grških tekstov.

Na podlagi Dielsovega predloga, izvedbe Walterja Kranza in dopolnil G. Realeja se zbirka fragmentov predsokratikov členi tako, da so teologi, kozmologi in gnomologi nekdanjega dodatka postavljeni na začetek (A). Odsek B so fragmenti filozofov, medtem ko sofisti tvorijo zaključek (C). ³ Te tri dele začenjajo tri imena: Orfej kot začetnik pesništva in mitologije, Tales kot začetnik filozofije in Protagoras kot najpomembnejši sofist. Glede na to, da celotno gradivo predsokratikov obsega preko 2000 strani in da postane nepregledno, podajam v nadaljevanju, kot nekakšen prelet, preglednico avtorjev od Orfeja do Kritiasa.

A. Začetki:

I. Kozmološko pesništvo zgodnjega časa: 1 [66] Orfej, 2 [67] Musaios, 3 [68] Epimenides;

2 »Predgovor«, 1. izd. (1903), zv. I, str. V.

3 »Predgovor«, 4. izd., zv. I, str. VII; »Predgovor«, 5. izd. (1934-37), zv. I, str. IX.

II. Astrološko pesništvo šestega stoletja: 4 [68a] Heziod, 5 [69] Fokos, 6 [70] Kleostratos;

III. Zgodnja kozmološka in gnomična proza: 7 [71] Ferekides s Siroso, 8 [72] Teagenes, 9 [73] Akousilaos, 10 [73a] Sedem modrih.

B. Fragmenti filozofov 6. in 5. st. (in neposrednih naslednikov):⁴

[B I (11-13) Jonski filozofi:] 11 [1] Tales, 12 [2] Anaksimander, 13 [3] Anaksimenes.

[B II (14-20) [Pitagoras (14) in starejši pitagorejci]: 14 [4] Pitagoras, 15 [5] Kerkops, 16 [6] Petron, 17 [7] Bro(n)tinis, 18 [8] Hipasos 19 [9] Kalifon in Demokedes, 20 [10] Parm(en)iskos.

[B III] 21 [11] Ksenofanes.

[B IV] 22 [12] Heraklit.

[B V (23-27) Epiharm in drugi pitagorejci:] 23 [13] Epiharm, 24 [14] Alkmajon, 25 [15] Ikos, 26 [16] Paron, 27 [17] Amejnias.

[B VI (28-30) Eleati] 28 [18] Parmenid, 29 [19] Zenon, 30 [20] Melisos.

[B VII] 31 [21] Empedokles.

[B VIII (32-57) Drugi pitagorejci in drugi manjši naravoslovci:] 32 [22] Menestor, 33 [23] Ksouthos, 34 [24] Boidas, 35 [24a] Thrasyalkes, 36 [25] Ion s Hiosa, 37 [25a] Damon, 38 [26] Hipon, 39 [27] Faleas in Hipodamos, 40 [28] Poliklejt, 41 [29] Ojnopid, 42 [30] Hipokrat s Hiosa/Ajshilos, 43 [31] Teodor, 44 [32] Filolaos, 45 [33] Evrit, 46 [34] Arhippos/Lisis/Opimos, 47 [35] Arhitas, 48 [35a]

Okelos, 49 [36] Timaj, 50 [37] Hiketas 51 [38] Ekfantos, 52 [39] Ksenofilos, 53 [40] Diokles/ Ehekrate/Polimnastos/Fanton/Arion, 54 [41] Proros/Amiklas/Klejnias, 55 [42] Damon in Fintias, 56 [43] Simos/Mionid/Eufanor, 57 [44] Likon (Likos).

[B IX.] 58 [45] Pitagorejska šola. A: Jamblihov katalog, B: Anonimni pitagorejci po staroperipateičnem izročilu – nauk anonimnih pitagorejcev, C: Ustni nauki in prispodobe, D: Iz Aristoksenovih Pitagorejskih izrekov in iz Pitagorejskega življenja. E: Pitagoristi v srednji komediji.

[B X] 59 [46] Anaksagoras.

[B XI Anaksagorovi učenci:] 60 [47] Arhelaos, 61 [48] Metrodor iz Lampsaka; [Eklektični fiziki:] 62 [49] Klejdem, 63 [50] Idaj, 64 [51] Diogenes iz Apolonije; [Heraklitovci:] 65 [52] Kratilos, 66 [53] Antisten heraklitovec in drugi heraklitovci.

[B XII (67-78) Atomisti iz Abdere:] 67-78 Abderiti: 67 [54] Levkip, 68 [55] Demokrit.

[(69-78) Manjši atomisti:] 69 [56] Nesas, 70 [57] Metrodor s Hiosa, 71 [58] Diogenes iz Smirne, 72 [59] Anaksarh iz Abdere, 73 [60] Hekataj iz Abdere, 74 [61] Apolodor iz Kizika, 75 [62] Navsifan s Teosa, 76 [63] Diotim iz Tira, 77 [64] Bion iz Abdere, 78 [65] Bolos iz Mendesa.

C. Starejša sofistika:

79 [73b] Ime in pojem, 80 [74] Protagoras, 81 [75] Kseniades, 82 [76] Gorgias, 83 [-] Likofron, 84 [77] Prodikos, 85 [78] Trazimah,

4 V tej členitvi so v oglatih oklepajih zabeležene Realejeve dopolnitve.

86 [79] Hipias, 87 [80] Antifon sofist, 88 [81] Kritias, 89 [82] Neimovanec Jambliha, 90 [83] Dvojne besede (*Dialekseis*).

D. Dodatek k slovenski izdaji:

1. Orfej, »Orfični lističi in koščne tablice«,
2. »Derveni papirus«,
3. Empedokles, »Strasbourgški fragmenti in Florentinske sholije«.

Slovenska izdaja vključuje bibliografijo z naslovom »Izbrana bibliografija pred-sokratske misli«, ki jo je sestavil Bogoljub Šijaković, in obsega 38 strani. Bibliografija ne navaja niti Realeja niti Capelleja.

Predsokratiki ter začetek filozofije in metafizike.

»Kako in kdaj je med Grki najprej vzniknil filozofski duh, tega se pravzaprav ne da določiti«, je zapisal Kant v *Logiki* (predavanja). Rečemo lahko, da se filozofija z vsakim človekom poraja in tvori del človeške »kulture«. Dielsova zbirka v odseku »Začetki« govori o začetkih sistematične predstave sveta v grških teogonijah in kozmogonijah, medtem ko v odseku B (Fragmenti filozofov) podaja besedila, ki dokumentirajo nastanek metafizike. Toda v Dielsovi zbirki ni Heziodove *Teogonije*, četudi je to najpomembnejše delo o grških bogovih. Pri Heziodu je mit vzet zares: mit mu je sredstvo spoznanja. Najprej je nastal Kaos, nato Zemlja, ki se dviga do Olimpa, v svojih globinah pa ima Tartar. In hkrati je nastal Eros, najlepši med nesmrtnimi bogovi, ki kroti um in nasvet bogov in ljudi. Iz Kaosa sta nastala Erebus in Noč, iz ljubezenske zveze med Nočjo in Erebusom pa sta se rodila Eter in Dan. Zemlja kot prvega rodi Urana, enakega sami sebi,

nato rodi Nebo, Gore, Nimfe, Morje. V ljubezni z Nebom pa rodi Titane, med njimi Kronosa in Rejo. Nazadnje so bogovi na nasvet Zemlje spodbudili Zeusa, naj jim kraljuje in vlada, »a on jim je dobro razdelil časti« (*Teogonija*, 886). Iz Heziodove *Teogonije* je razvidno, da so naravne sile pred silami, ki imajo nalogo upravljanja človeške skupnosti. Heziod je bil prvi, ki si je drznil urediti mitologijo v filozofski sistem. Njegovo dojetje Erosa je določalo vso grško filozofijo.

Podobna Heziodovi teogoniji je Ferekidova (7 [71]) *Teologija*. Nad Htonijo, kakor imenuje Zemljo, in nad Kronosom, ki je notranji del sveta, iz katerega se rodijo ogenj, veter in voda, se po Ferekidu nahaja Zas/Zeus – Zas mu po etimologiji pomeni življenje. Da bi ustvarjal, se Zas spremeni v Erosa. Nad krilatim hrastom je razprostrl poslikano ogrinjalo, na katerem sta bila odmerjena Zemlja in Ocean. Zas mora premagati slabe sile. Bitko vodi Kronos, njegov nasprotnik pa je nekakšna kača ali zmaj Ofioneus (7 B 4). Akuzilaj (9 [73]) je Heziodovo teogonijo prevedel v prozo, kot poroča Klement Aleksandrijski (9 A 4). Kozmogonija Epimenida pozna tri prve principe: Zrak, Noč in Tartar.

Pod imenom Orfej (1 [66]), ki je na začetku zbirke, najdemo odlomek Himne Demetri. Ne najdemo denimo Orfejevih ali orfičnih himen, ki jih je bral Prešeren, temveč ravno »kozmolško pesništvo«, ki prikazuje nastanek sveta, kozmogonijo. V zgodnjem religioznem razumevanju sveta in človeka namreč teologija prehaja v kozmogonijo, ali pa je kozmogonija predfaza teogonije ali teologije. Obstajajo štiri verzije orfičnih kozmogonij:

1. verzija Evdema – na mestu Heziodovega Kaosa je Noč;
2. verzija iz epa o Argonavtih – spominja na Ferekida;
3. verzija Helanika z Lezbosa (1 A 13)⁵ – pričevanje govori o tem, da bo Orfej izboljšal Homerjev govor o bogovih. Na začetku je bila voda, iz katere pride ilovica (ιλύς). Iz njune zveze se rodi monstrum, zmaj, ki mu je ime Χρόνος ἀγήραος (»Čas brez starosti«) ali Herakles. Njemu je pridružena naravna Nujnost (*Ananke*) in netelesna Adrasteja. Herakles je rodil ogromno jajce, nebo in zemlja sta dve polovici jajca. Monstruozni bog je netelesen. Protogonos ali Zevs ali Pan je bog reda. V Himni Demetri Zevsu spremlja Mojra, svetovalka v vsem, παμμήτωρ (1 B 19);
4. Damaskijeva ali rapsodična ali običajna verzija – morda najstarejša. Je povezava 1. in 3. verzije. Ta se začenja s kozmogonijo, nadaljuje s teogonijo in se zaključuje z naukom o nastanku človeštva in o človekovi usodi, to je antropogonija, ki ima soteriološke implikacije – eshatologija. Izvir stvari je Hronos (čas), ki vodi do nastanka Etra in neskončnega Kaosa. Iz njiju se rodi kozmično jajce, iz katerega se izvalijo enkrat Fanes – svetli bog, enkrat Metis – um in enkrat Erikepaos. Tega bo enkrat požrl Zevs v mistični združitvi in si tako prisvojil modrost. Zevs

tako postane začetek nove serije bogov, katere konec je Dioniz/Zagreus, ki ga požro Titani, a ponovno vstane kot Dioniz. Pomembno evidenco o tem daje Giorgio Colli.

Zgodnjegrško misel oblikuje tudi moralna refleksija, katere izhodišče je Heziodov ep *Dela in dnevi*. V njem nas Heziod sooča z vprašanji pravice in krivice, vojne in nasilja, opisuje pa tudi bremena dela in revščine, ki spremljata človekovo življenje. Sedem modrih postavi ideal kalokagathije, ki priporoča lepa dejanja in dober značaj.

Wilhelm Christ (1905) in še prej Karl Otfried Müller (1841) v svojih zgodovinah grške literature Orfeja postavljata na začetek grškega pesništva. Mit o Orfeju nastopa tudi v epu o Argonavtih Apolonija z Rodosa.

Predsokratski filozofi.

V odseku B je Diels zbral pričevanja o njih in njihove izreke ali nauke v več kot 60 poglavjih. Miroslav Marković je v svoji knjigi o Heraklitu (Beograd 1983) izmed njih izbral deset bolj znamenitih in jih razvrstil v tri generacije:

1. generacija: Tales (*640), Anaksimander (*610), Anaksimenes (*585);
2. generacija: Pitagoras (*570), Heraklit (*540), Ksenofanes (*570), Parmenides (*540);
3. generacija: Empedokles (*490), Anaksagoras (*500), Demokritos (*460).

Njihovo filozofsko znanje ima različna imena: λόγος, ἐπιστήμη,

5 T.j. fr. 57 v Kernovi izdaji fragmentov orfikov: Kern, O., *Orphicorum fragmenta* (Berlin 1922).

μῦθος, ἀλήθεια, σοφία, νοῦς. Posebnost tega znanja je, da se nanaša na celoto sveta, na vse, kar se v svetu dogaja, čemur se grško reče φύσις »narava«; zato se temu znanju reče tudi metafizika. Φύσις pa pomeni tudi *bit* stvari. Svet dogajanja filozofija opazuje glede na njegovo urejenost ali red, κόσμος, kakor se izoblikuje znotraj φύσις. Prva filozofija je tako dojemanje sveta in dojetje resnice narave, ἀλήθεια τῆς φύσεως, *physisa*. Tako vedenje ali mišljenje spada po Platonovih besedah iz *Fajdrosa* (269E-270A in DK 59 A 15) med »velike umetnosti«. Tako znanje rabi sproščeno besedo in razpravljanje o naravi v vzvišenem smislu, zaupanje v pomen uma in razmišljanja ipd. Zato zgodnjegrško misel imenujemo tudi pesniško mišljenje in teologija, ne samo fizika ali metafizika. Začetek filozofije je začetek metafizike. V Platonovem in Aristotelovem načinu gledanja pa je φύσις opazovana glede na vzroke, počela in elemente ter glede na bistvo stvari: Platon v *Sofistu* in Aristotel v *Fiziki* in *Metafiziki* opazujeta predsokratike z vidika biti in postajanja, οὐσία in γένεσις.

V nadaljevanju se bom zadržal pri Anaksimandru, ki ga je Themistij označil za prvega med Grki, ki si je drznil objaviti pisano besedo *O naravi*, Περὶ φύσεως (12 A7). Iz njegovega dela je Simplikij ohranil nekaj vrstic, poznanih kot Anaksimandrov izrek, ki govori o pojavljanju in izginevanju bivajočega (τὰ ὄντα) in ki se glasi: »Iz katerega bivajočega pa je tu nastanek vsakokratno bivajočega, v prav to se dogaja tudi izginotje v skladu s tem, kar je potrebno, zakaj drugo drugemu

daje zadoščenje in spoštovanje zaradi krivice po nareku časa« (12 B 1).

Stvari se dogajajo v menjavi nastanka in izginotja, ki ju uravnava τὸ χρεών: besedo običajno prevajajo kot *nujnost*, vendar je ta prihranjena za *Ananke*. Gre za uravnavanje stvari glede na potrebe, glede na to, kar mora biti in je nujno potrebno. Po Heideggrovem predlogu je Anaksimandrova beseda τὸ χρεών ime za bistvo prisostvovanja, tako kot *logos* za Heraklita in *Mojra* za Parmenida. Gotovo je v τὸ χρεών zajeta tudi zateva po omejevanju pleoneksije.

Vse bivajoče samo pa je doje to po svojem izvoru iz brezmejne narave. Drugi Anaksimandrov stavek se glasi: »ἡ ἀρχὴ τῶν ὄντων ... ἡ φύσις ἄπειρος« (12 A 11). Po zgledu na običajno »dobesedno« prevajanje to pomeni: »Izvor bivajočega je neskončna narava.« Tudi ta stavek je povzet iz zgoraj omenjenega Simplikijevega Komentarja k Aristotelovi *Fiziki* (DK 12 A 9) in iz Teofrastovega spisa *Nazori tistih, ki govorijo o φύσις* (Φυσικῶν δόξαι), ki ga je Diels rekonstruiral v *Doksografih*. Beseda ἀρχή v filozofskem smislu ne pomeni samo začetka, temveč tudi trajanje. Bitje srca ali dihanje je princip življenja, ki omogoča trajanje življenja. Pri Anaksimandru je ἀρχή to, kar obvladuje nastanek iz narave. Dogajanje po nastanku uravnava usoda, potreba, ki usklajuje enotnost porajanja in propadanja. Bistvo ἀρχή, ki ni začetek, je ravno τὸ χρεών.

Toda počelo je nadalje določeno kot neskončna ali brezmejna narava ali τὸ ἄπειρον. Prefiks ἀ- ima v grškem jeziku več pomenov: poleg

zanikanja še zbiranje in okrepitev, odtod *â-privativum*, *â- collectivum* in *â- intensivum*. Zanicanje je pogosto dojet kot manjkanje, kratenje in »oropanost«. Ta pomen je preozek in preveč nasilen, saj *â-* pomeni poleg »ne« tudi »nasproti«: »ἵππος ἄδικος« tako ni »krivičen konj« temveč »konj, ki ne zna teči v zapregi«. V besedi τὸ ἄπειρον je zanikan pojem τὸ πείραρ ali τὸ πέρας »Ende, Grenze, Ziel«, slov. »konec, meja, cilj«. Zato sta v njem zajeta dva pojma: 1. neskončnost, fr. *l'infini*, *l'indéfini*, in 2. neomejenost, brezmejnost, fr. *l'illimité*, *l'indéterminé*. Starinski prevod za neskončno je »brezkrajnost« in »brezkončnost«.

Heidegger je v svojih rokopisih o Anaksimandru, objavljenih v *Zbranih delih* (zv. 78), opozoril na povezovalno med mejo, koncem in ciljem. Meja pomeni to, kjer nekaj pride do konca in neha biti: »Tako mišljena je 'meja' karakter nebiti.« Pomeni pa lahko tudi nasprotje konca v smislu prenehanja. Je rob, ki je kontura, oris, dokončevanje. Tako πέρας v pozitivnem smislu pomeni tudi cilj (τέλος). Torej je ἄπειρον odsotnost meje na ta način, da se branimo meje, da ne pusti, da bi meja vladala. Ἄπειρον je narava, ki se brani meje in je izvor bivanja bivajočega. Je afiniteta med ἄπειρον kot ἀρχή in med krivico (ἄ-δικία) bivajočega. Ἄπειρον izključuje πέρας kot obliko vztrajanja, πέρας pa je urejajoča meja.

Neskončna narava kot počelo je nenastala in nepropadljiva; ali s pesniškimi besedami, je nesmrtna in neuničljiva, torej božanska. In božansko v neskončnem je to, da tako vse

zaobsega (περιέχειν ἅπαντα), kakor tudi vse krmari (κυβερνᾶν). Izvirnost apeiron-a je tudi njegova vzvišenost. Določilo τὸ περιέχον, ki pripada apeiron-u, pomeni tudi, da ima vesolje v samem sebi (Arist., *Ph.* 207a20).

Nauk o neskončni naravi je bil podlaga celotne Anaksimandrove kozmologije. Geograf Agathemeros poroča, da je Anaksimander prvi tvegati οἰκουμένη narisati na ploščo (12 A 6). Aristotel ga je štel med tiste, ki so bolj modri po človeški modrosti (*Meteo.* 2.1.363b7), njegov nauk o svetu in zemlji pa je štel za elegantnega (*Cael.* 2.13. 295b16).

Slovenski prevod.

Za grško-slovensko izdajo pred-sokratikov je grško besedilo pripravil Jan Ciglencečki. Besedila je prevajalo deset prevajalcev. Največji delež je prevedel Ciglencečki, ki je prevedel poleg Orfeja in Anaksimandra, Pitagore in Filolaja tudi Empedokla in Demokrita, poleg tega pa še 24 drugih avtorjev. To je 1130 strani ali skoraj polovica besedila. Ciglencečki je izbral in prevedel tudi dodatne fragmente k orfizmu in Empedoklu. Filolaja je prevedel skupaj z Martinom Horvatom.

Dašo Benko in Martin Horvat sta sodelovala pri prevodu pričevanj Zenona in Melisosa; Živa Borak je prevedla Epiharma in še 13 drugih avtorjev (skupaj 129 strani), sodelovala je tudi pri prevajanju latinskih fragmentov; pesnika in filozofa Ksenofana (skupaj 56 strani) je prevedel David Movrin; Heraklita je prevedel Franci Zore, ki je prevzel prevod še 14 drugih avtorjev (skupaj 188 stra-

ni); Parmenida je prevedel Gorazd Kocijančič, ki je prevedel še 5 drugih avtorjev (skupaj 87 strani). Sonja Weiss je prevedla Arhitaso in starejše pitagorejce, npr. Hipasosa, ter obsežno poglavje fragmentov pitagorejske šole, ki se nanašajo na pitagorejsko etiko, teorijo glasbe, matematiko in religijo (skupaj 188 strani). K pitagorejski šoli (58 C 5a) je dodala en fragment, opis življenja pitagorejske skupnosti iz Jamblihovega dela *Pitagorovo življenje*. Weissova je tudi edina med prevajalci, ki med opombami omenja slovenski prevod *Metafizike*. Starejšo sofistiko, Protagoro in Gorgiasa (skupaj 154 strani) je prevedel Boris Vežjak; mlajše sofiste, med katerimi sta Antifon in Kritias, izreke sedmero modrih ter zadnje poglavje *Dvojne besede* ali *Dialekseis* (skupaj 226 strani) je prevedla Ignacija J. Fridl.

Prevode posameznih prevajalcev je pregledal glavni urednik vseh treh knjig Gorazd Kocijančič, ki je napravil tudi redakcijo prevodov. Napisal je tudi uvodno besedo z naslovom »Prvinsko mišljenje«, ki vsebuje nekaj dejstev iz časa nastanka Dielsove zbirke. Razprava je pisana zelo dialektično, s pohvalami in kritikami enkrat Dielsa, enkrat doksografije. Zavrača Aristotela, Hegla in Heideggra. Ko govori o Aristotelovi doksografiji, prezre, da aristotelski filozof ne govori o naravi zaradi materije, temveč zaradi oblike in zaradi biti (PA 645a22 sl.). Precej poudarja religioznost predsokratskih filozofov, pri čemer modrost razume kot arhetip vsake teologije. Z vzvišenostjo poudarja, da je predsokratska modrost mistični stik z absolutom, kar naj bi

bila »resnična izkušnja, ki se je ne da naučiti« (str. XV). Ta mnenja in misli se bralcu v duši premetavajo, kakor se zajec prekopicuje v snegu, blage besede pa ni. Ali grško pesništvo in filozofija res zavračata izkustvo? Sholion k Pindarjevemu 1. Istmijskemu slavospěvu nam je ohranil Alkmanovo misel: »πῆρὰ τοὶ μαθήσιος ἀρχά« (»Izkustvo je zate izvor vedenja«); fr. 125P, Hiller-Crusius 82.

Prevodi so napravljeni berljivo. Nekatera besedila so enostavna, druga težavna. Znale so nam težave pri prevajanju Heraklita in Parmenida, kar pa ne pomeni, da je njuna misel »težka«. Prevodne težave nastajajo zaradi izrazne moči posameznih besed, kakršna je denimo ἀπειθαρχία (»državljska nepokorščina«) pri Antifontu (fr. 72). Nadalje so posebnosti v govorici peripatetične doksografije, kajti φύσις ni οὐσία, οὐσία pa je »bit, bistvo, bitje«, nikakor pa ne samo »bitnost«. S tem se je soočil Diels, ki pravi v »Predgovoru« k 1. izd. (1903) naslednje: »Prevod fragmentov, ki sem ga namesto komentarja po vzorcu mojih posebnih izdaj (Parmenides ... 1897 in Herakleitos ... 1901) dodal, ima namen hitro vpeljati v razumevanje besedilo, kolikor se mi je razprlo. To razumetje ponuja ne le pri filozofih pesnikih, temveč tudi pri deloma svojstveni stari prozi občutne težave. Kajti ne oziraje se na namerano ali nenamerno nejasnost jezika, v katerem se iz globine prvokrat vzpenjajoče misli le mukoma prebijajo, se ta arhaiski govor nahaja daleč od periodično zaokrožene in semaziološko zaključene elegance Atičanov četrte-

ga stoletja. Prenekaterne besede so kasneje zožile svoje področje veljavnosti. Kakor mi denimo pogosto ne dojamemo pomena staronemške besede »Mut«, tako sta Aristotel in Evdem zoženo razumela Heraklitovo sentenco »θυμῶι μάχεσθαι χαλεπόν· ὃ γὰρ ἂν θέλῃ, ψυχῆς ὠνεῖται« (»boriti se proti srcu je težko: to, kar res hoče, kupuje za dušo«; 22 B 85), ki jima je ostala v spominu okrajšana, kot da se nanaša na jezo, ne da bi bila pozorna na to, da je s »ὃ γὰρ ἂν θέλῃ« – tudi to je rečeno arhaično – naznačen širši pojem θυμός, ki pa poleg tega obsega ἐπιθυμεῖν. Sofist Antifon je v svoji parafrazi sentence 80 B 58 še pravilno razumel besedo θυμός.«

Prevod Heraklitovega logos-a (λόγος) s »smislom« je sprejemljiv, vendar pisava z veliko začetnico ni umestna, ker mistificira pomen. V oklepaju je sicer dodana poslovenitev »logos«, a ponovno z veliko začetnico, kar ne upošteva slovnice. Prevajalec je v prvem prevodu Heraklita λόγος prevedel kot »beseda«, kar se pokriva z novozaveznim logos-om. Mislim, da je najboljša rešitev kar »logos« z malo začetnico, kakor ga ohranjata italijanski in (srbo) hrvaški prevod. Parmenidova beseda τὸ ἐόν (»bivajoče«) je pisana z veliko začetnico. Glede na to, da nas Heideggrova filozofska pedagogika uči, da τὸ ἐόν pomeni tudi τὰ ὄντα, ni v prid razumevanju, če se izogiblje mo izrazu »bit«. To velja tudi za vso peripatetično doksografijo. Tako je v doksografskih besedilih Platona nosilna beseda ὄντως ὄν (»bitno bivajoče«) prevedena kot »resnično

bivajoče« z oznako, da gre za idiom. Ne razumem, kako bi mogla biti »bit« in »bivajoče« idiomatska izraza. To je nenavadno za filozofsko besedilo. Ne zdi se mi upravičena raba besede resničnost v izrazih tipa τὰ θεῖα »božanske resničnosti«.

S tem smo prišli do opomb v slovenskem delu zbirke. Za razliko od italijanskega in hrvaškega prevoda slovenska redakcija prevodom dodaja opombe. Posamezni prevajalci so se glede pripomb odločali različno. Veliko je pripomb k sofistom, precej tudi k Heraklitu, Parmenidu, Empedoklu in Anaksagori, k pitagorejcem in k Demokritu. Mnogo opomb eno besedo pojasnjujejo z drugo, in so tipa »nauk db. mnenje«, ali navajajo varianto prevoda. Ker imamo pred seboj dvojezično izdajo, se mi zdijo tovrstne opombe nepotrebne in celo za bralca moteče. Tovrstne opombe so znamenje negotovosti prevajalca, ki ne prevaja po sintaksi in gramatiki, temveč kombinira pomene besed, te pomene pa išče po slovarjih. Opombe so dodatna informacija, ki ne pomaga videti tega, kar je forma. Pri vsaj dvajsetih filozofih so te opombe odveč. Skupno število opomb je tri tisoč osemsto triinosemdeset, 3883. To znaša približno 152 strani drobno tiskanega besedila.

Nova izdaja predsokratikov ima v primerjavi s Sovretovimi *Predsokratiki* vrsto novosti, saj vsebuje: 1. več dokumentov orfizma, 2. vsa pričevanja k velikim predsokratikom, kot so Parmenid, Heraklit, idr., 3. vsa besedila Empedokla, Diogena iz Apolonije in Gorgiasa, in 4. besedila pitagorejcev z naslovom Anonimni

pitagorejci po staroperipatetičnem izročilu. Slovenska izdaja celotne Dielsove *Sylloge* omogoča novo branje slovenskih prevodov Heziodovih epov in starogrške lirike.

Dielsova zbirka je bila podlaga za številne delne izdaje, med drugimi seveda tudi za izbor Antona Sovreta v *Predsokratikih* (1946). Nova izdaja predsokratikov bo spremenila tudi uporabo Sovretove knjige. V primerjavi z Dielsom je Sovrè, ki se je zgledoval po Capellejevi izdaji predsokratikov (*Die Vorsokratiker*, Stuttgart 1935), uvedel nekaj novosti: novo je poglavje »Poezija v službi socialne politike«, medtem ko je Demokrit uvrščen za sofistiko, Dielsovo poglavje »Drugi pitagorejci« pa je uvrščeno na konec knjige z naslovom »Mlajši pitagorejci«.

Kako jemati predsokratike? Dielsa so zanimali filozofi kot individui, ne

šole. Predsokratiki so pomembni tudi kot knjiga pričevanj. Vsak zapis v knjigi prinaša vsaj eno misel, ki se je zapisovalcu zdela pomembna in zanimiva, od tod imeni τὰ ἀρέσκειντα in *placita*. Vsak fragment, tudi če se ponavlja, je misel drugega avtorja. Ponavljanje deluje kot litanije. Vsak stavek se je nekomu zdel nekaj izjemnega. Štirje predsokratiki, Paron, Ksouthos, Hipokrat s Hiosa in Likofron so poznani samo iz Aristotela.

Kakšno mišljenje učijo predsokratiki? Umetnost dialoga in definiranja uči Sokrat in za njim temu namenjata pozornost Platon in Aristotel. Predsokratiki, zlasti Parmenid in Heraklit, učijo tavnološkega mišljenja, ki se poglablja v pomen stvari, ki jih imena označujejo.

Valentin Kalan